

NATIES EN NATIONALE BEWEGINGEN DE AANBRENG VAN INTERNATIONAAL HISTORISCH EN SOCIOLOGISCH ONDERZOEK

Prof. Dr. Lode Wils

Sinds de jaren 1960 kent de Westerse wereld een opbloei van nationale en regionale bewegingen. Na de Tweede Wereldoorlog waren die daar „uit de mode” geweest en had het geleken of na de dekolonisatie in Azië en Afrika het nationalisme ook ginds zou hebben afgedaan. We weten nu dat het integendeel om een springlevend en wereldwijd verschijnsel gaat. Vandaar dat sociologen en antropologen zowel als historici er tijdens de jongste decennia een grote en stijgende belangstelling voor tonen.

De benaderingswijze van de verschillende disciplines is niet dezelfde. Sociologen en antropologen zoeken *de* bepaling en *de* verklaring van *het* nationalisme en *de* natievorming. Zij kunnen zich daarbij uitleven in heerlijke discussies, want elk kan argumenten aanhalen volgens welke de theorie van de ander niet (volledig) klopt. Inderdaad, *het* nationalisme dat onveranderlijk zou zijn in de tijd en de ruimte, bestaat niet. Historici speuren naar de ontwikkeling van nationale gevoelens in de loop van de tijden bij verschillende bevolkingen. Maar zij trachten ook parallellen en recurrentiepatronen te vinden, vast te stellen of het gebeuren bij een bepaald volk „normaal” of „uitzonderlijk” was. Zij zullen dus de theorieën van andere wetenschappen gebruiken, ook al vinden ze dat die zo algemeen zijn (bij voorbeeld om geldig te zijn in Zwart Afrika nu) dat ze lang niet volstaan als verklaring voor wat hen interesseert (bij voorbeeld Europa in de negentiende eeuw).

I. EEN VOORBIJGESTREEFDE VISIE

In de eerste helft van deze eeuw werd het nationalisme bestudeerd als een ideologie. Er werden vooral twee types van onderscheiden: een West- en een Oosteupees, of nog eenvoudiger een Frans en een Duits. Het eerste werd al in 1882 raak geformuleerd door Ernest Renan: een natie is „un plébiscite de tous les jours”, ze bestaat uit de wil om het samenleven in dezelfde staat voort te zetten, wil die is gevormd door de geschiedenis. Deze wils- of staatsnaties zouden vooral in West-Europa zijn voorgekomen.

Daar tegenover zouden Centraal- en Oost-Europa vooral nationale bewegingen gekend hebben die steunden op „objectieve” factoren als taal, volksaard, cultuur,

historisch bewustzijn. Het zou hier gaan om naties die van alle tijden bestonden, maar die „sliepen” totdat ze onder de invloed van de romantiek werden „gewekt” door intellectuelen die in het spoor van Johann Gottfried Herder (1744-1803) de verwaarloosde volkstaal, literatuur, gebruiken en geschiedenis gingen bestuderen en waarderen. In de loop van de negentiende eeuw zouden deze bewegingen zich tegen de „kunstmatige” staten gekeerd hebben en nationale eenheid en onafhankelijkheid veroverd of toch nagestreefd, al was dat niet de bedoeling van Herder geweest.

Deze traditionele voorstelling is degene die gegroeid is uit de nationale bewegingen zelf: ze is het beeld dat die over zichzelf opgebouwd en doorgegeven hebben. Ook de Vlaamse Beweging. Guido Gezelle riep in 1860 de weerbare mannen op om het land te verdedigen tegen de annexatiepoging van de Franse keizer Napoleon III:

„Wees Vlaming, dien God Vlaming schiep
Wees Vlaming zeg ik u,
Die gistren nog geen Vlaming sliep
Ontwake Vlaming nu.”

En over Gezelle schreef later Hugo Verriest: „‘t Is hij... die den steen weggeschopt heeft en de bronnen uit Vlaamsen grond heeft doen spruiten.” Het ging dus om een door God voor alle tijden geschapen volk dat moest ontwaken, of over bronnen die in de natuur vanouds aanwezig waren en die begonnen te stromen zodra de belemmering was weggenomen.

In die optiek hoefde er niet naar oorzaken van de nationale bewegingen gezocht te worden, alleen naar de persoon van de levenwekkers, plus naar de manier waarop en de argumenten waarmee zij het volk uit zijn slaap hadden wakker geroepen. Hendrik Elias liet in 1963-65 in vier statige delen zijn *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte* verschijnen. In die „ideeëngeschiedenis” had hij niet gezocht naar verbanden van de „Vlaamse gedachte” met de economische ontwikkeling en met sociale klassen, en nauwelijks naar banden met ideologische stromingen en politieke partijen. Het was voor hem alsof de Vlaamse gedachte kant en klaar bestond als een „volksgeest”, maar in onbewuste toestand; in het algemeen besluit onderzocht hij of en in hoever de flaminganten in 1914 al waren doorgedrongen tot wat „in wezen besloten lag in de doelstelling van de Beweging”. De taak van de historicus was alleen de moeizame bewustwording, het tergend trage wakker worden van het slapende volk te beschrijven.

In 1962 had een ander befaamd historicus, Karel Van Isacker, zelfs geschreven „dat voor 1914 de christen-democratie, globaal genomen als dé beweging, in naam van de christelijke levensvisie, voor de ontvoogding van de volksklas en de verovering van haar politieke, economische en maatschappelijke rechten, niets te

maken heeft met de Vlaamse beweging, dit is met de actie voor de nationale herwaardering van het Vlaamse volk in de Franstalige Staat, met de taalstrijd als eerste en voornaamste middel." En dat hoewel zowel Van Isacker als Elias elk een boek over het Daensisme gepubliceerd hadden: ze hadden niet bemerkt dat die sociale beweging ook een onderdeel was van de Vlaamse Beweging.

Het internationaal onderzoek van de jongste decennia heeft aangetoond dat een absolute scheiding tussen beide types van nationalisme, tussen staats- en volksnaties, niet is vol te houden. Ook in de vorming van de Westeuropese staatsnaties als Frankrijk, Groot-Brittannië, Nederland enzovoort, heeft de taal een rol gespeeld. Omgekeerd houdt elk nationalisme een keuze en dus een wilsdaad in, ook de keuze voor de taal of andere criteria van natievorming. De Luxemburgers en de Zwitsers zouden kunnen kiezen voor de Duitse taal, maar ze doen dat hoe langer hoe minder, juist omdat ze niet tot de Duitse natie willen behoren. De Kroaten, Serven en Moslims in Bosnië spreken dezelfde taal, het Servokroatisch, maar ze vormen toch drie onderscheiden naties op eenzelfde klein grondgebied. Natievormingen die traditioneel worden toegeschreven aan de taalfactor, blijken ook veel aan een staatstraditie te danken te hebben, zoals de Duitse aan het duizend jaar oude Heilige Roomse rijk van de Duitse Natie, of de Tsjechische aan het even oude koninkrijk Bohemen.

II. DE ONTSTAANSPERIODE VAN DE NATIONALE BEWEGINGEN

Sinds de jaren 1950 ging het onderzoek vooral naar de economische en sociale factoren die de natievorming hebben vergemakkelijkt of zelfs veroorzaakt. De groeiende invloed van het marxisme op de geschiedschrijving en op de wetenschap in het algemeen, was daar niet vreemd aan.

Vooraf over het ontstaan van een nationale problematiek en van nationale bewegingen in Europa, tussen 1750 en 1850, werd een nieuwe visie ontwikkeld. Dat was de tijd waarin de overwegend agrarische samenleving van het *Ancien Régime* werd omgevormd tot de liberale kapitalistische maatschappij. De oude, nog feodale of half-feodale samenleving was statisch en was hiërarchisch opgebouwd: ieder had er zijn plaats volgens zijn stand. Het leefpatroon of de cultuur was sterk plaatsgebonden, althans voor de grote massa die haar dorp zelden verliet. De elites van adel, geestelijken, geleerden, hoge ambtenaren en rijke kooplui wisten zich meer verbonden met standgenoten uit andere landen dan met de boerenbevolking van hun streek.

De Verlichting en de industriële revolutie veroorzaakten een streven naar permanente groei en modernisering, met het openbreken van de traditionele structuren.

De mercantilistische nijverheids- en handelspolitiek van de achttiende eeuw met haar verbetering van het verkeersnet, de daarop volgende boerenontvoogding en de afschaffing van gilden en ambachten, in de negentiende eeuw de uitbreiding van het onderwijs en van de periodieke pers samen met de industriële ontwikkeling, dat alles haalde grote delen van de bevolking uit hun afzondering. Die werden mobiel zowel territoriaal als inzake hun beroepsuitoefening, en ze kwamen in aanraking met de centrale staat; denk maar aan de invoering van de militaire dienstplicht. De stands- en streekverschillen werden, als hinderpalen voor de modernisering, bewust bestreden door de overheid en geleidelijk uitgehold, of in de Franse Revolutie zelfs bruusk vernietigd. Zo ontstond de behoefte aan een nieuwe collectieve identiteit, ter vervanging van de verloren of verzwakte banden met het dorp, de feodale heer, de stad, de dynastie en de staatsgodsdienst. Aan die behoefte zouden patriottisme en nationalisme kunnen voldoen.

A. Bauer en Deutsch

Een belangrijke voorloper van de nieuwe visie was de Oostenrijkse socialist Otto Bauer die in 1907, in zijn boek *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, een oplossing zocht voor het nationaliteitenconflict in het toenmalige Habsburgse rijk. Hij typeerde een natie als een (op een taal gebaseerde) cultuurgemeenschap. Deze was gegroeid uit de lotsgemeenschap (*Schicksalsgemeinschaft*) in de loop van de geschiedenis. Drager van de nationale cultuur was aanvankelijk de aristocratie, later de kapitalistische burgerij; in die cultuur werden tenslotte ook de boeren en de arbeiders opgenomen. Tenminste, zo ging het bij de „historische naties” die over een eigen cultuurdragende elite beschikten. Maar er waren er ook „onhistorische” die geen eigen aristocratie of bourgeoisie bezaten, zoals allerlei kleine of verspreide taalgroepen en zelfs de Tsjechen sinds hun onderwerping in 1620 door de Habsburgers.

Het nationaliteitenprobleem ontstond, volgens Bauer, door het „ontwaken” van die onhistorische naties, tengevolge van de economische, politieke en culturele ontwikkeling sinds het einde van de achttiende eeuw, die een democratische bewustwording bevorderde. Bijzonder de toevloed van plattelanders in de steden (de steden waren in Oost-Europa traditioneel Duitstalig) schiep daar de nationale problematiek: de nieuwkomers moesten zich assimileren, ofwel een tegen-cultuur opbouwen op basis van hun eigen taal. Dit leidde dan tot naijver tussen de naties. (Wij kunnen hierbij ook aan het gebeuren in Brussel denken.)

De Amerikaanse socioloog Karl W. Deutsch heeft een eigen „functionele bepaling van nationaliteit” ontworpen in *Nationalism and Social Communication: An Enquiry into the Foundations of Nationality* (1953; 2e uitg. 1966). Nationaliteit

stamt volgens hem niet direct uit een gemeenschap van taal, herinneringen en geschiedenis, maar uit een hoge mate van integratie door middel van sociale communicatie, in tegenstelling tot andere groepen. Lidmaatschap van een volk bestaat in het vermogen om met de medeleden van een grote groep, inzake een brede waaier van onderwerpen, effectiever te communiceren dan met buitenstaanders. Die verbindingen kunnen over een taalkloof heen gaan zoals in Zwitserland, mits er voldoende tastbare en ideële aantrekkingsfactoren ze onderhouden, zoals welvaart, zekerheid, vrijheid, aanzien, tot en met meer subtiele aantrekkingsfactoren als nieuwe gemeenschappelijke symbolen, dromen en levensopvattingen (1). (In de jaren 1980 is de geschiedschrijving aandacht gaan besteden aan de rol van nationale symbolen, gedenktekens en vieringen als middel tot integratie van de bevolking en tot bevestiging van de moderne samenleving. Denk aan de republikeinse feesten tijdens de Franse Revolutie.)

Deutsch heeft de inzichten van Bauer opgenomen in zijn voorstelling. De natievorming noemt hij functie van de wisselwerking tussen twee ontwikkelingen: de mobilisatie van een deel van de bevolking in een moderne samenleving met massacommunicatie, plus de assimilatie door de cultuur en vooral door de taal van de heersende groep. Zolang de assimilatie even groot of groter is als de mobilisatiegraad, ontstaat er geen probleem. In het tegenovergestelde geval zal er allicht een alternatieve nationaliteit ontstaan.

B. Ernest Gellner e.a.

Een succes-auteur in de lijn van Bauer en Deutsch is de Brit van Tsjechische afkomst Ernest Gellner, hoogleraar antropologie in Cambridge. Zijn boek *Nations and Nationalism* van 1983 is al herhaaldelijk herdrukt en vertaald; het verscheen in 1992 in het Nederlands bij de Wereldbibliotheek. Gellner legt heel sterk de nadruk op de rol van de taal in het moderniseringsproces dat, bij hem zoals bij Bauer en Deutsch, oorzaak is van het ontstaan van de moderne naties. De mobiele en grootschalige industriële samenleving (en zoveel te meer de post-industriële!) heeft nood aan het precieze communicatiemiddel van een gestandaardiseerde taal, dat door een van overheidswege ontwikkeld onderwijsnet aan alle burgers moet worden meegedeeld. Terwijl vroeger juristen en theologen zich konden behelpen met het Latijn als standaardtaal. Daarom moeten nu ook de vroeger onhistorische naties, zoals Bauer ze noemde, een hoogstaande cultuur in eigen taal ontwikkelen, tenzij ze zich assimileren door de heersende cultuurtaal over te nemen als volkstaal.

De gestandaardiseerde cultuur bepaalt stilaan, meer dan de sociale en lokale afkomst, de toekomstmogelijkheden van de mensen en dus hun identiteit. Ze

verdringt geheel of gedeeltelijk de oudere identiteitsbepalende of natievormende factoren als de dynastie, de traditionele landsgrenzen en de staatsgodsdienst.

De nieuw te ontwikkelen hoogstaande cultuur heeft de zorg van de overheid nodig. „De versmelting van cultuur en politiek is het wezen van het nationalisme”, schrijft Gellner, en verder: „De moderne mens staat niet in een loyauteitsverhouding tot een vorst of een land of een geloof, al zegt hij dat eventueel, maar tot een cultuur.” Die cultuur vereist de uitbouw van een onderwijs-infrastructuur van laag tot hoog, welke alleen de staat kan bekostigen, en ze vereist in het algemeen de zorg en de bescherming van de staat. Daarom tendeeert ze naar het verwerven van een eigen staat.

Gellner gaat tekeer tegen de voorstelling die nationale bewegingen van zichzelf geven. „Nationalisme is *niet* het ontwaken van een oude, verborgen, slapende kracht, al stelt het zichzelf inderdaad zo voor. Het is in werkelijkheid het gevolg van een nieuwe vorm van sociale organisatie, gesteund op hoge culturen... Het gebruikt sommige van de vooraf bestaande culturen, terwijl het ze meestal transformeert, maar het kan ze onmogelijk allemaal gebruiken” en vernietigt er vele. Nu heerst het *cujus regio, illius lingua*. Maar het zijn niet de heersers die de cultuur opdringen aan de onderdanen. Het zijn de mensen die hun vroegere culturele getto's verlaten, op zoek naar verbetering, werk, onderwijs, enzovoort.

De lezer merkt dat Gellner de eenzijdigheid niet schuwt; over de taalpolitiek van de Franse Revolutie of van de overheden van Brussel, Wenen of Triëst zou nog wel wat méér te zeggen zijn. Hij houdt van slogans, zoals: „Het is het nationalisme dat de naties scheidt, en niet omgekeerd.” Maar het gebrek aan nuancering laat hem toe om enkele kerngedachten in te hameren. Onder meer, dat de nieuwe hoge culturen (of naties dus) niet alleen uit taalgroepen, maar ook uit godsdienstige gemeenschappen kunnen ontstaan. Tegelijk verliezen die dan hun religieus karakter in de transformatie. Kroaten, Serven en Moslims in Bosnië spreken dezelfde taal, maar zij of hun voorouders hebben vroeger verschillende godsdiensten beleden. Zij vormen nu drie gelaïciseerde naties. Gellner haalt de stelling van de socioloog Emile Durkheim aan, dat in de godsdienst een gemeenschap haar eigen beeld aanbidt, verborgen achter het beeld van God. In het nationalisme, voegt hij daaraan toe, aanbidt de gemeenschap zichzelf nu openlijk.

Nationalisme is in essentie, volgens Gellner, het algemeen opleggen van een hoge cultuur aan een samenleving, waar tevoren lage culturen het leven van de meerderheid of soms van de hele bevolking hadden beheerst. Het is het tegenovergestelde van wat het nationalisme beweert, dat het in dienst zou staan van een volkscultuur. (Zoals de Vlaamse Beweging de dialecten vervangt door een

standaardtaal.) In een van zijn zeldzame pogingen tot nuancering voegt Gellner hieraan toe dat er een element van waarheid zit in het nationalistische zelfbeeld, wanneer het volk wordt geregeerd en verdrukt door gezagsdragers uit een vreemde hoge cultuur. Dan is er eerst een culturele herleving en bevestiging nodig en daarna een nationale bevrijdingsoorlog. De vreemde hoge cultuur wordt verwijderd, maar niet om terug te keren tot de oude lokale lage cultuur. Het nationalisme schept een eigen hoge cultuur (of doet ze herleven), die wel zekere banden zal hebben met de vroegere lokale volksgewoonten en dialecten. (Ik veronderstel dat Gellner hier vooral denkt aan de dekolonisatie.)

In de lijn van Gellner zowel als van Deutsch liggen de opvattingen van Benedict Anderson, professor in „Government and Asian Studies” aan de Cornell Universiteit te New York. De titel van zijn boek *Imagined communities* (Londen 1983; herziene uitg. 1991) wordt nog verduidelijkt in de Duitse vertaling: *Die Erfindung der Nation*. De moderne natie is een nieuw cultureel model dat het godsdienstig-monarchale model verdringt. Anderson gaat verder in de tijd terug dan Gellner, door nadruk te leggen op de rol van de boekdrukkunst in de vorming van gestandaardiseerde talen en het achteruitdringen van het Latijn (2). De aanzwellende bureaucratie zal in de negentiende eeuw in die landen waar verschillende volkstalen gesproken worden, het vraagstuk van de ambtstaal op de voorgrond brengen. Wat de overheid ook doet, ze lijkt dan naties te bevoordelen of te benadelen. Zo komen de multinationale staten onder steeds sterkere druk te staan.

C. Anthony Smith e.a.

Bij de genoemde auteurs is de natie een verschijnsel van de jongste tweehonderd jaar, voortgebracht door de modernisering. Anderen wijzen er terecht op dat de meeste moderne naties ontstonden door de transformatie van een oudere natie of, als we het woord natie willen voorbehouden voor recente fenomenen, door de transformatie van een vooraf bestaande etnie. De belangrijkste verdediger van dit inzicht is de Londense socioloog Anthony D. Smith, o.m. in *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford 1986).

Moderne naties introduceren geen heel nieuwe elementen, noch veranderen ze de doeleinden van menselijke vereniging en communicatie, volgens Smith. Ze verbreden, verdiepen en stroomlijnen alleen de manier waarop de leden van een etnie zich al tevoren verenigden en communiceerden, vreemdelingen uitsloten en de tradities en mythen van hun voorouders doorgaven. In tegenstelling tot Gellner en Anderson legt Smith dus de nadruk op de continuïteit tussen etnie en natie. Hij hecht ook minder belang aan de taal als bron van een wijder gevoel van nationale eenheid: behalve bij een intelligentsia, speelt ze die rol alleen indien er tegelijk een

gemeenschappelijke geschiedenis is, die dan door de taal wordt uitgedrukt, overgedragen en gesymboliseerd. (Wij kunnen dan denken aan het gebrek aan gemeenschappelijk nationaal bewustzijn bij Vlamingen en Hollanders, Tsjechen en Slowaken, Serven en Kroaten, Zwitsers en Duitsers.)

Elk geval moet volgens Smith afzonderlijk bekeken worden, want godsdienst, taal, ras en soortgelijke natievormende elementen krijgen hun betekenis alleen door bijzondere historische situaties. „Sociale verbindingen (waaronder taal en godsdienst; L. W.) strekken ertoe vooraf bestaande ontwikkelingen en toestanden te versterken, eerder dan ze nieuw te scheppen.”

De vorming van een etnie, met een groepsgeest die ook opeenvolgende generaties met elkaar verbond, gebeurde door de specifieke geschiedenis van de groep, en vooral door haar mythen over de oorsprong en de bevrijding van de groep, volgens Smith. De krachtigste etnievormende kracht in de loop van de geschiedenis waren de oorlogen. „Naties zijn nauw verbonden met etnische gemeenschappen, dikwijls ‘groeien ze eruit’, of worden ze ‘opgebouwd’ met etnisch materiaal. En ook nationalisme heeft veel gemeen met etnisch gevoel, al is het veel meer uitgewerkt.”

J.G.Kellas, in *The Politics of Nationalism and Ethnicity* (Londen 1991), reageert nog sterker dan Smith tegen Gellners verwaarlozing van het voormoderne verleden: al in 1320 kwam de Schotse adel op voor de vrijheid en onafhankelijkheid van „de Schotse natie” die werden bedreigd door Engeland. „De emotionele kracht die het nationalisme toont in de politiek, kan niet verklaard worden door sociaal-economische functionaliteit, maar wel door zijn wortels in het etnocentrisme.”

De visie van Smith en Kellas past op de vorming van een Zuidnederlandse etnie of natie tijdens de oorlogen van de zeventiende eeuw, zoals die al in 1933 werd aangetoond door Maurits Sabbe in *Brabant in 't verweer* (3).

III. DE SYNTHESSEN VAN HROCH EN HOBSBAWM

De auteur bij wie ik het meest waardevolle inzichten heb gevonden betreffende de omvorming van de Zuidnederlandse etnie in een moderne Belgische natie, en betreffende het ontstaan en de ontwikkeling van de Vlaamse Beweging, is de Praagse historicus Miroslav Hroch. Die is de auteur van o.a. *Social Preconditions of National Revival in Europe* (Cambridge 1985), van *Das Bürgertum in den nationalen Bewegungen des 19. Jahrhunderts* in J.KOCKA (ed.) *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, dl 3, München, DTV, 1988, en van *How Much Does Nation Formation*

Depend on Nationalism?, in *East European Politics and Societies*, vol. 4, 1, Winter 1990.

De moderne natievorming in Europa ten tijde van de Franse en de industriële revolutie beschrijft Hroch als „een sociaal proces dat een onderdeel vormde van de veranderingen tijdens de overgang van de feodale standenmaatschappij naar de kapitalistische maatschappij van staatsburgers. De vorming van de moderne natie verliep dus als volgt: een nieuwe klasse, de ‘derde stand’, stelde zich tegenover de oude feodale heersende klasse, en vroeger of later proclameerde ze zich tot vertegenwoordiger van heel de natie. (Wij denken hier aan de Eed op de Kaatsbaan in Versailles in 1789; L.W.) In feite aanzag de ‘derde stand’ zich als identiek met de natie, in zoverre hij alle individuen omvatte die formeel gelijk waren, dit wil zeggen alle staatsburgers. In de nieuwe samenleving van staatsburgers, georganiseerd als de natie, werd nationaal bewustzijn of patriottisme een element in het sociale bewustzijn.” Dat proces van nationale zelfherkenning deinde uit door steeds bredere bevolkingslagen, in dezelfde richting als de omvorming van de feodale samenleving in de kapitalistische.

(Dat proces duurde decennia, tot aan de revolutiegolven van 1830 en 1848 of nog langer; in Frankrijk dat de toon had aangegeven, werd pas in 1875 de gelaïciseerde republiek gestabiliseerd, en nog vijftien jaar later moest de paus er de katholieken oproepen om zich bij die moderne natievorming neer te leggen. In Spanje zijn de aanslagen van de Eta slechts de jongste schakel in tweehonderd jaar geweldplegingen, omdat er geen consensus kon worden gevonden over de moderne natievorming. In België werd het proces afgesloten door de revolutie van 1830, waarin de burgerij de macht greep in naam van vrijheid en gelijkheid, en door alle bevolkingsgroepen werd erkend als de drager van de nationale soevereiniteit. L.W.)

In een aantal Europese landen kon de zegevierende burgerij de vooraf bestaande eenheid van staat en cultuur voortzetten, schrijft Hroch, namelijk in Frankrijk, Engeland, Nederland, Portugal, Denemarken en Zweden. Elders was die éénsporigheid niet te vinden en ontstonden er nationale bewegingen. Dat was het geval daar waar de eigen staat ontbrak: Duitsland, Italië, België vóór 1830, Polen; of waar geen traditie van cultuurleven in eigen taal bestond: Hongarije, Noorwegen, Finland...; of waar geen etnisch-eigen heersende klasse aanwezig was zoals bij de Tsjechen (de onhistorische naties van Bauer). Het doel van de nationale bewegingen was de ontbrekende kenmerken van de moderne natie te verwerven: politieke, culturele en sociaal-economische volwaardigheid. (In Vlaanderen was het gebruik van de volkstaal in het cultuurleven al eeuwenlang minder verspreid dan in de buurlanden, bijzonder sinds de inlijving bij Frankrijk in 1795-1814. Vandaar dat er

een Belgisch-nationale beweging ontstond om dat gebrek te verhelpen.)

Hroch onderscheidt drie fasen in de ontwikkeling van de nationale bewegingen. Fase A was die van de geleerde belangstelling voor de taal, de geschiedenis en de volksgebruiken (bij ons het optreden van J.B. Verlooy en van J.F. Willems). Fase B begint met de doelbewuste agitatie van een kleine groep „patriotten” om het moderne nationaal bewustzijn te verspreiden, door de stichting van verenigingen en tijdschriften. (In de Vlaamse Beweging: het petitionnement van 1840.) Fase C is die van de doorbraak naar de massa, zodat na verloop van tijd de culturele en de sociaal-economische verruiming door een nationale elite worden bereikt.

Van essentieel belang is volgens Hroch de verhouding tussen deze fasen enerzijds en het tempo van de politieke en sociaal-economische revoluties anderzijds, al gaat het daarbij niet om een oorzakelijk verband. In België bij voorbeeld was de burgerlijke revolutie al vroeg voltooid (in 1830 - de afschaffing van de heerlijke rechten zelfs al in 1795) en begon fase B pas daarna. Dat verklaart in belangrijke mate de zwakheid van de negentiende-eeuwse Vlaamse Beweging, vergeleken bij nationale bewegingen in Centraal-, Oost- en Noord-Europa, die nog de boerenemancipatie, de afschaffing van het *Ancien Régime* en de vestiging van een machtspositie voor de bourgeoisie nastreefden. (De Vlaamse Beweging leek (of was) dus alleen maar een taalbeweging onder de middengroepen met heel weinig *s o c i a l e* geladenheid. Pas na 1890 kon ze zich verbinden met de christelijke volksbeweging onder arbeiders en boeren. Na de Eerste Wereldoorlog kreeg ze ook vat op een deel van het socialisme en van de christelijke middenstandsbeweging. Toen begon haar fase C, die van de doorbraak bij de massa, zodat na verloop van tijd zowel de culturele als de sociaal-economische elite in een Vlaamse cultuur werden opgenomen.)

Vele auteurs zijn het er met Hroch over eens, dat de nationale bewegingen alleen dan een aanzienlijke kracht konden ontwikkelen, wanneer ze tegelijk sociale bewegingen waren (4). Sociale communicatie en mobiliteit hadden op zich lang niet altijd de betekenis die Deutsch en Gellner eraan toekenden.

Hroch heeft in zijn *Social Preconditions* acht nationale bewegingen vergeleken, waaronder de Vlaamse. Zijn schema, waarmee hij vooral de fase B onderzocht, werd door verscheidene auteurs op andere volkeren toegepast. Bijzonder in het Duitse taalgebied is hij *d e* autoriteit; hij had al in 1968 een Duitse versie van zijn boek gepubliceerd.

Een recente synthese die niet vanuit een bepaalde stelling vertrekt, werd geschreven door de nestor van de Britse geschiedschrijving E.J. Hobsbawm, *Nations and*

Nationalism since 1780 (Cambridge 1990). In tegenstelling tot de hiervoor genoemde werken die vooral de oorsprong en het begin van de nationale bewegingen behandelen, betreft het werk van Hobsbawm vooral de fase C waarin ze al zijn doorgebroken tot volksbewegingen. Zijn boek verscheen ook in Duitse vertaling (Campus-Verlag, Frankfurt).

In het spoor van Anthony Smith wijst Hobsbawm op het belang van „volks proto-nationalisme”, dat gemakkelijk kon worden omgevormd tot een modern nationalisme, hoewel dat lang niet overal gebeurde. Het steunde niet op de taal, tenzij wanneer de taal samenging met een ander onderscheidend element; pas tussen 1830 en 1900 kwam de taal centraal te staan. Godsdienst, en meer nog het bewustzijn te behoren tot een langdurige politieke eenheid (b.v. tot het Groot-Russische rijk) waren de sterkste proto-nationale krachten.

Hobsbawm treedt Gellner bij waar die de nadruk legt op massa-onderwijs en een massa-volkstaal als vereisten van de modernisering. Maar tegenover Gellner stelt hij dat modernisering een territoriale staat vereist die de burgers beïnvloedt en mobiliseert. Het gemeenschapsgevoel of de burgerschapsreligie die door de staat geschapen wordt, kan ook nationalisme genoemd worden. En democratisering versterkt het staatspatriottisme, zoals in de Franse Revolutie; maar ze kan ook nationalismen versterken die los staan van de staat.

Hobsbawm stelt dat de taal enkel voor regeerders en voor de intelligentsia een criterium van nationaliteit kon zijn, omdat alleen zij een taal gebruikten die boven de dialecten uitging. Ten tijde van de Italiaanse eenmaking in 1860 zou slechts 2,5% van de bevolking het literaire Italiaans gesproken hebben, de anderen verstonden alleen hun streekgenoten; zo was het ook bij de Duitsers (en wij kunnen eraan toevoegen: en bij de Vlamingen. Eugen Weber heeft, in *Peasants into Frenchmen*, aangehaald dat in 1863, volgens officiële cijfers, een kwart van de Franse bevolking geen Frans kon spreken. Nochtans was Frankrijk vanouds het meest gecentraliseerde land, en dat zoveel temeer sinds zijn grote revolutie.) „Nationale talen zijn daarom bijna altijd half-kunstmatige bouwsels en soms, zoals het moderne Hebreeuws, zo goed als uitgevonden”, schrijft Hobsbawm.

IV. GODSDIENST EN VRIJZINNIGHEID ALS NATIEVORMERS

Een auteur wiens bevindingen vruchtbaar zijn voor een beter begrip van de Vlaamse en de Waalse bewegingen is Andreas Moritsch van het *Institut für Ost- und Südosteuropaforschung* in Wenen. Die heeft de verhouding tussen „Slovenen” en „Duitsers” - tussen aanhalingstekens! - in Karinthië en Burgenland bestudeerd

(5). Het concordaat van 1855 tussen de paus en de Habsburgse keizer gaf aan de kerk een grote invloed op het onderwijs. „De katholieke priesters gebruikten dan hun macht over het openbaar leven, bijzonder in de scholen, in de eerste fase van nationale bewustwording, met de bedoeling om de heel vrome plattelandsbevolking die de Habsburgse dynastie toegedaan was, te beschermen tegen liberale, revolutionaire, vrijdenkende en anti-godsdienstige invloeden. Voor dit opzet bood de geschreven Sloveense taal zich aan als een geschikt communicatiemiddel van een boven-regionale soort. Daarmee kon de Duitse taal worden ingedamd, die werd gezien als een verspreider van seculiere onrust, en die ook de burgerij van de dorpen in haar greep begon te krijgen.

Met dit patroon wordt het duidelijk dat de nationale differentiatie diep geworteld was in de economische zowel als in de godsdienstige belangen. Modernisering, vooruitgang en burgerlijke vrijheid waren Duits, het behoud van de oude orde en de bescherming van de broodwinning der boerenbevolking aan de andere kant waren Sloveens. De samenbundeling van economische en confessionele belangen werd een nationale Sloveense ideologie... Met haar scherp anti-liberale, extreem klerikaal-conservatieve en Habsburgs-patriottische politieke oriëntering kon de Sloveense clerus nu de Sloveenssprekende bevolking mobiliseren, keuters, kleine boeren en de plattelandse ambachtslui, die werden bedreigd door de industriële ontwikkeling. Maar degenen die baat hadden bij de nieuwe tijd, zoals de grotere boeren die voor de markt produceerden, de kooplui, de ondernemers, maar vooral diegenen met hogere ontwikkeling en daaronder bijzonder de onderwijzers, keerden zich naar de liberalen en dus de Duitsers, ook als ze Sloveenstalig waren. Het Sloveens sprekende dorpsproletariaat en ook de arbeiders, die later zouden overhellen naar het socialisme, lieten zich niet integreren in het klerikaal-conservatieve, Sloveens-nationale kamp.”

In 1868-69 onttrok de liberale regering het onderwijs aan de clerus, maar voerde de vrijheid van vereniging in. De ontvoogde onderwijzer werd nu de agent van het liberalisme op het platteland, rond wie zich de dorpsburgerij schaarde. „Het typisch voorbeeld voor de politieke en nationale differentiatie in Zuid-Karinthië werd de strijd tussen de liberale, later socialistische en tenslotte nationaal-socialistische Duitse onderwijzer, ook al was die van etnisch-Sloveense komaf, en de conservatieve of christen-democratische Sloveense parochiepriester.” Deze laatste organiseerde de kleine en middelgrote boeren en de plattelandse ambachtslui in coöperaties zoals spaar- en leenkassen die de economische ruggegraat werden van het Sloveens leven in Karinthië tijdens de laatste decennia van de negentiende eeuw. De Sloveense nationale partij in Karinthië werd in 1890 gesticht onder de benaming „Katholiek-politieke en economische vereniging voor de Slovenen in Karinthië”. De nationale beweging werd uitdrukkelijk gesteund door het bisdom Gurk en het priesterseminarie van Klagenfurt.

De economische en politieke mobilisatie door de clerus ten tijde van de agrarische crisis, „verhevigde het politiek conflict dat van dan af uitsluitend werd uitgedrukt in ideologische en nationale termen...Hoe meer de Sloveense nationale beweging zich ideologisch en politiek ging oriënteren in een klerikaal-conservatieve richting, hoe gemakkelijker het werd voor de opkomende burgerij en de arbeiders van Sloveenstalige afkomst om bij de liberale beweging aan te sluiten, en later bij de socialistische. Beide bewegingen, de liberale wat eerder en duidelijker dan de socialistische, definieerden zich als Duits in tegenstelling tot de 'reactionaire' Slovenen. Dit verklaart waarom de Sloveenstalige migranten naar de steden en industriecentra zo vlug en zo gemakkelijk konden verduist worden... Etnische criteria als zodanig speelden slechts een ondergeschikte rol in de opbouw van de nationale identiteit.” Tot hier Moritsch.

Het komt mij voor dat die teksten veel kunnen bijdragen tot een beter begrip van de verhoudingen in België in de negentiende eeuw en zelfs tot in de jaren 1960. Aan het adres van de Vlaamse Beweging en van de Vlaamse geestelijkheid klonken dezelfde beschuldigingen van obscurantisme en 'reactie' als in Slovenië, en tegelijk gebeurde er een vereenzelviging van het Frans met de vrijzinnigheid en de vooruitgang. De snelle assimilatie van Vlamingen, niet alleen in Noord-Frankrijk en Wallonië, maar zelfs in Brussel kan door het Sloveense voorbeeld worden verhelderd. Denken we maar aan het geval van minister Onkelinx, de Waalse en in 1991 Nederlandsonkundige dochter van een Limburger die socialistisch burgemeester van Seraing was geworden. Zowel als het Sloveens heeft het Nederlands in België zich alleen in zijn kerngebied kunnen handhaven.

In het Habsburgse rijk had de Duitssprekende burgerij in de eerste helft van de negentiende eeuw de Sloveense beweging nog als een bondgenoot gezien tegen de Weense centralisatie, tot aan het keerpunt van de Maartrevolutie in 1848. In Brussel zag het Franstalig radicaal-liberalisme in de jaren 1860 de Vlaamse Beweging ook als een bondgenoot tegen het regerings-centralisme, en bovendien als een nationale anti-Frankrijkse kracht tegen de bedreiging door Napoleon III. (Denk hier aan het geciteerde gedicht van Gezelle.) Vandaar de steun van figuren als Karel Buls, Léon Vanderkindere, Charles Decoster en Edmond Picard aan de Vlaamse Beweging. Maar de tegenstelling die al bestond vanaf het eerste politieke optreden van de Vlaamse Beweging in 1840, tussen Vlaams-katholiek en Franstalig-liberaal, werd vooral na 1875 heel scherp. In dat kader ontstond de Waalse Beweging in de jaren 1880 als een uitgesproken liberale en antiklerikale zowel als een antivlaamsgezinde beweging. Vanaf 1912 militeerden er vele socialistten in haar schoot, en vanaf de Tweede Wereldoorlog gaven die er de toon aan. Toen waren ook de communisten heel actief in de beweging, maar nog altijd heel weinig katholieken. Tot diep in de jaren 1960 bleef er een hoge mate van identificatie

bestaan van flamingantisch met katholiek en van wallingantisch met vrijzinnig-antiklerikaal.

E.J.Hobsbawm heeft de vergelijking breder doorgetrokken in zijn *Nations and Nationalism*: „Vanuit het standpunt van het liberalisme, en - zoals het voorbeeld van Marx en Engels aantoont - niet alléén van het liberalisme... wat kon de verdediging van kleine volkeren, kleine talen, kleine tradities anders zijn, in de overweldigende meerderheid van de gevallen, dan een uitdrukking van conservatief verzet tegen de onvermijdelijke vooruitgang van de geschiedenis?” Of van de andere kant bekeken: „Ongetwijfeld betekende de verdediging van een oude taal de verdediging van de oude gewoonten en tradities van een hele samenleving tegen de ondermijningen door de moderniteit: dat verklaart de steun die zulke bewegingen als die van de Bretoenen, Vlamingen, Basken en anderen kregen van de Rooms-katholieke geestelijkheid. In dit opzicht waren ze niet louter middenklasse-bewegingen.” Hobsbawm haalt daarbij ook het voorbeeld van de Kroaten aan.

Moeten we, in de lijn van E. Gubin en H. van Velthoven (zoals die werden geciteerd in de bijdrage van R. Vanlandschoot), schrijven dat Moritsch en Hobsbawm „visent à une assimilation totale du mouvement national par le parti catholique... s'arrogant le monopole... jetant le doute sur les intentions de l'autre”? Bezondigden Moritsch en Hobsbawm zich aan „ideologisch annexionisme, een overbelichting en over-idealiserend van de rol die de eigen (d.i. de katholieke) partij gespeeld heeft”? - Integendeel, Moritsch en Hobsbawm zijn even antiklerikaal als Gubin en Van Velthoven. Maar het zijn wel knappe historici.

V. „BINNENLANDS KOLONIALISME” EN „EEN TWEDE GOLF”

Inzichten die voor de Vlaams-Waalse verhoudingen verhelderend zijn, vond ik ook in het boek van de Amerikaanse socioloog Michael Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development 1536-1966* (Londen 1975). Hechter stelde dat de recente herleving van etnisch-politieke conflicten in de ontwikkelde westerse wereld dwingt tot een herzien van de opvatting dat de moderne economie leidt naar een samenleving waarin klassebelangen de grondslag van partijvorming gaan uitmaken. Volgens Hechter geldt dit wel voor het centrum, maar niet voor het geheel van de staat.

„De ongelijkmatigheid van de territoriale spreiding der modernisering binnen een staat, scheidt meer en minder ontwikkelde groepen. Tengevolge van deze aanvankelijk toevallige voorsprong, gebeurt er een kristallisatie van de ongelijke verdeling

van middelen en macht tussen de twee groepen. De bovenliggende groep, of het centrum, probeert haar voordelen te bevestigen en te monopoliseren door een politiek die gericht is op de institutionalisering van de bestaande stratificatie." Ze tracht de prestigieuze sociale rollen voor haar leden voor te behouden. „Deze culturele arbeidsverdeling draagt bij tot de groei van onderscheiden etnische identificaties in beide groepen... Terwijl het centrum gekenmerkt wordt door een gediversifieerde industriële structuur, is het ontwikkelingspatroon in de periferie afhankelijk, en complementair bij dat van het centrum... Er bestaat een strekking om de beslissingen over investeringen, kredieten en lonen in het centrum te nemen. Tengevolge van de economische afhankelijkheid blijft de welvaart in de periferie ten achter op het centrum. In de mate waarin deze sociale stratificatie in de periferie steunt op zichtbare culturele verschillen, zal de benadeelde groep waarschijnlijk, mettertijd, uit reactie haar eigen cultuur bevestigen als gelijkwaardig of superieur tegenover die van het relatief bevoordeelde centrum. Dit kan ertoe bijdragen dat ze zichzelf gaat verstaan als een afzonderlijke 'natie' en onafhankelijkheid gaat nastreven." De culturele verschillen zullen zich uitdrukken in een afwijkende politieke opstelling van de landsdelen.

Deze formuleringen van Hechter lijken mij zinvol voor het beschrijven van Belgische toestanden. Zo de politiek van de Franstaligen, die gericht was op het monopoliseren van de prestigieuze sociale rollen voor de leden van hun groep. En de reacties tegen de economische afhankelijkheid van de periferie tegenover het centrum, reacties die het eerst loskwamen in het Vlaams Economisch Verbond in de jaren 1930 en in de Conseil Economique Wallon na de Tweede Wereldoorlog.

Verhelderend lijkt mij ook Hechters beschrijving van drie mogelijke reacties op de tegenstellingen in hoogontwikkelde samenlevingen. Vooreerst de assimilatie van individuen (in Brussel bij voorbeeld), waardoor mogelijke leiders van de periferie worden afgeroomd. Leden van de elite uit de periferie kunnen ook optreden als bemiddelaars tussen de groepen, daardoor hun persoonlijke positie maximaliseren en als „etnische leiders" aan belangenverdediging van hun groep doen (Ik denk dan aan F. van Cauwelaert). Daarvoor doen ze een beroep op universele normen die aantrekkingskracht uitoefenen in de ontwikkelde samenlevingen, en indien ze succes hebben kunnen ze de achterstand verkleinen. De traagheid van de economische integratie, vergeleken bij de hoger gespannen verwachtingen, zal heel waarschijnlijk een derde reactie meebrengen: het ontstaan van een meer militante groep die, in naam van de gelijkwaardige of hogere eigen cultuur, de apartheid van de eigen natie proclameert en de onafhankelijkheid nastreeft.

Het moet onderstreept worden, aldus Hechter, dat wanneer er objectieve culturele verschillen zoals inzake taal of dialect, godsdienst of levenswijze komen bovenop

economische ongelijkheden, zodat een culturele arbeidsverdeling ontstaat, de kansen op een succesvolle politieke integratie van de hele nationale samenleving minimaal worden. (Zien wij niet in 1992 dat zelfs een integratie van Franstalig Brussel en Wallonië in een Franse Gemeenschap op grote moeilijkheden stuit?)

Bijzonder over de hedendaagse nationale en regionale bewegingen gaat het in het verzamelwerk dat werd uitgegeven door de sociologen S. Rokkan en D. W. Urwin, *The Politics of Territorial Identity. Studies in European Regionalism* (Londen 1982). In een merkwaardig besluit stelt Urwin dat „de tweede golf” van nationale bewegingen na 1945 voortkomt uit bewustwording van economische verschillen: in achteruitgaande industriële streken als Wallonië, Schotland en Wales, maar ook in superieure of zich verbeterende streken als Vlaanderen, Catalonië, Baskenland, en Schotland na de ontdekking van zijn olierijkdom. Er moet een culturele identiteit zijn, meestal een etnische, waarop de regionale economische mobilisatie zich kan steunen. Die regionale bewegingen, stelt Urwin, „zijn allemaal nauw verbonden met historische problemen die nu meestal irrelevant zijn geworden of bijna onontwaaarbaar. Ofwel kunnen ze een onderdeel vormen van een verhevigde identiteitscrisis, een ontzuilingsproces dat sommige waarnemers hebben zien op gang komen sinds de jaren 1960... En wat voor regionale bewegingen het ook zijn, er is geen reden om aan te nemen dat ze zullen verdwijnen als hun wensen vervuld zijn.”

VI. DE ROL VAN DE MYTHEVORMING

Het is niet alleen Ernest Gellner die tekeer gaat tegen de voorstelling welke naties en nationale bewegingen van zichzelf geven. Heel het internationaal wetenschappelijk onderzoek beklemtoont dat de natievorming een bewust scheppingswerk is door elites, die daartoe tradities en zelfs mythen in het leven roepen. Benedict Anderson noemde de naties *Imagined communities* en liet de Duitse vertaling van zijn werk verschijnen onder de titel *Die Erfindung der Nation*. Eric Hobsbawm gaf aan zijn boek *Nations and nationalism since 1780* de ondertitel *Programme, myth, reality*. We lezen er: „Tenslotte kan ik er alleen maar aan toevoegen dat geen ernstig historicus van naties en nationalisme een overtuigd politiek nationalist kan zijn... Nationalisme vereist teveel geloof in wat evident niet waar is. Zoals Renan zegde: ‘Het vergeten, ja zelfs de historische dwaling, zijn een essentiële factor in de vorming van een natie, zodanig zelfs dat de vorderingen van het historisch onderzoek dikwijls voor de nationaliteit een gevaar betekenen’...”

Dit laatste moeten we dan verstaan in dezelfde zin waarin de vooruitgang van de *Leben-Jesu-Forschung* en van het kerkhistorisch onderzoek een bedreiging vormt voor het traditionele christendom. Zoals ook de vorderingen van de historische,

de economische en de sociologische wetenschappen het marxisme bedreigen, waarvan Hobsbawm een sympathisant is of was. En zo zouden we kunnen voortgaan, want elke ideologie heeft vorm gekregen door haar eigen propagandistische voorstellingen, die tenminste eenzijdig zijn en soms vlakaf vals.

Elke religieuze, politieke, sociale of andere stroming is mythe-scheppend. Ze creëert haar eigen geïdealiseerd beeld, samen met de karikatuur van de tegenstander: dat zijn haar twee scherpste wapenen. In de mate waarin een gedachte zegeviert, worden samen met haar de mythen die ze heeft voortgebracht en gebruikt, algemeen aanvaard. Ons geschiedenisbeeld steekt dus vol mythische idealisering en karikaturen. Wie zich daartegen verzet komt voor als een ondermijner van de idee die aan de mythe ten grondslag ligt, als een verdediger van het voorbijgestreefde of verslagene, als een vijand van de heersende waarden zoals Renan deed uitkomen. Hoe recenter het behandelde verleden, hoe heiliger de mythen en dus hoe heiligschennender degene die ze onderzoekt.

In dit colloquium werd onderstreept dat de geschiedschrijving sinds 1975 een aantal voorstellingen heeft aangetast die een wezenlijke rol hebben gespeeld in de flamingantische propaganda en dus in de Vlaamse natievorming. De nieuwe bevindingen „relativeren gedeeltelijk en soms opvallend het beeld van een mank lopende, weinig radicale taalwetgeving” die slecht zou zijn nageleefd, zo stelde Herman van Goethem vast. Hij verwees ook naar de doorgeprikte fabel over de 80 % Vlamingen in het IJzerleger. Lieve Gevers wees erop hoe de nationalistische voorstelling van een Vlaams-vijandige kerkelijke hiërarchie niet de toets van het wetenschappelijk onderzoek heeft kunnen doorstaan. Romain Vanlandschoot toonde hoe de Vlaamse ontvoogding niet meer gezien wordt als het ontwaken van de volksgeest, maar als een uitdrukking van sociale krachten waarmee de Vlaamse Beweging verbonden was, of zelfs verstrengeld zoals in het Daensisme. Piet van Hees vermeldde dat het Duitse aandeel in het ontstaan en de ontwikkeling van het vlaams-nationalisme en van het Grootneerlandisme niet langer taboe is.

In 1956 schreef Pieter Geyl in *Gebruik en misbruik der geschiedenis*: „Als ik rond mij zie, is het eerste wat ik opmerk dat het denken van de wereld vol zit van verminkte of vervalste geschiedenis, van historische mythen die, omdat ze zo weinig verband houden met de verleden werkelijkheid, daarom niet minder krachtig op de nationale en internationale politiek van het heden inwerken.” En Geyl besloot zijn boek met de volgende woorden aan het adres van de beroepshistorici: „Wij moeten onze functie vervullen, en dat is: naar het beste van ons kunnen de mythen ontmaskeren en de wereld alles vertellen wat wij omtrent de verleden werkelijkheid kunnen vinden: kortom, rechtmatig gebruik bevorderen en het misbruik der geschiedenis tegengaan.” Dat is het doel van een nieuwe

synthese, met gebruik van de verworvenheden van het internationaal historisch en sociologisch onderzoek, waarin wij de Belgische etnie- en natievorming zowel als de Vlaamse en de Waalse natievorming in hun onderlinge wisselwerking beschrijven: *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen* (6)

Voetnoten

- (1) "The Swiss may speak four different languages and still act as one people, for each of them has enough learned habits, preferences, symbols, memories, patterns of landholding and social stratification, events in history, and personal associations, all of which together permit him to communicate more effectively with other Swiss than with the speakers of his own language who belong to other people".
- (2) Wij kunnen hierbij opmerken dat de ontwikkeling naar een gestandaardiseerd Nederlands, los van een gestandaardiseerd Duits, al lang voor het gebruik van de boekdrukkunst aan de gang was, al werd het door de boekdrukkunst bevorderd. Maurits Gysseling telde in de Dietsse Nederlanden tweeduizend ambtelijke stukken in de volkstaal tijdens de tweede helft van de dertiende eeuw, tegenover vierduizend stukken in het zoveel grotere Duitse taalgebied. Hij besloot: zo "wordt het begrijpelijk dat het Nederlands een zelfstandige cultuurtaal geworden is die zich, anders dan het Nederduits, niet door het Hoogduits heeft laten opsorpen".
- (3) "In het Zuiden werd de hoop om de beide Nederlanden nog ooit te verenigen al spoedig opgegeven en onder de drang der politiek-militaire gebeurtenissen werd de meerderheid onzer bevolking beslist anti-Hollands gezind... Die ommekeer in de gemoederen was hoofdzakelijk het werk van de godsdienst... De geestelijkheid stelde alles in het werk om vorstenhuis en kerk als een ondeelbare eenheid te doen aannemen... Zij was het, die het ganse Vlaamse en Brabantse leven krachtig met strijdbaar katholicisme doordrenkt heeft, Vlaams-Brabants als synoniemen van rechtgelovig katholiek tegenover Hollands als synoniem van ketters-protestants ging plaatsen". De vijandelijke plundertochten wekten haat, de eigen overwinningen een nationaal-godsdienstige triomfstemming.
- (4) Zo schrijft E.J. Hobsbawm in *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge 1990: "The combination of social and national demands, on the whole, proved very much more effective as a mobilizer of independence than the pure appeal of nationalism, whose appeal was limited to the discontented lower middle classes for whom alone it replaced - or appeared to replace - both a social and a political programme".
- (5) Dit als onderdeel van een groot project van de *European Science Foundation* in Straatsburg: *Comparative Studies on Governments and non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940*. Die reeks verschijnt bij Dartmouth; in deel VIII, *Ethnic Identity in Urban Europe*, uitgegeven door M. ENGMAN in 1992, publiceerde Moritsch 'Slovenes' and 'Germans' in *Klagenfurt and Ferlach in Southern Carinthia, 1850-1940*. In E. AERTS en F. THOMPSON, eds, *Ethnic Minority Groups in Town and Countryside and Their Effects on Economic Development (1850-1940)*, Leuven University Press 1990, schreef Moritsch *Socio-Economic Aspects of the Course of Ethnic Differentiation in Carinthia and Burgenland*.
- (6) Leuven, Garant, 1992..